

A MUNKÁSOSZTÁLY, AMINT URALKODIK

Haraszi Miklós: *Darabbér – Egy munkás a munkásállamban*
Téka, 1989. 167 oldal, 75 Ft

Haraszi Miklós 1972-ben írt könyvével több szempontból is merényletet követett el a dogmák ellen. Az ő írásából ugyanis nemcsak hogy a hivatalosság dédelgette lakkozott és prejudikált munkáslétidillel gyökeresen elentétes kép bontakozik ki a „melósok” életéről, de ítéleteinek az empirikus tapasztalat adta autentikussága sem igen volt kétségbe vonható – noha a bíróság többek között éppen ezt kísérte meg –, hiszen a szerzőnek, marósként dolgozva a Vörös Csillag Traktorgyárban, igazán volt alkalma „belülről” megismerni e létforma jellemzőit. Ahhoz, hogy Haraszi Miklós az utolsó magyar íróper vádlottja lett, hozzájárulhatott az a tény is, hogy 1973, a tárgyalás éve, a magyar fejlődés sok okból kitüntetett esztendeje volt. Ekkorra már a 68-ban tapogatózva elinduló reformot ellenzők tábora nagyjából felülkerekedett. A fordulat kapcsán emlegetni szokás az úgynevezett „munkásellenzék” szerepét, amely segítséget nyújtott a reform megtorpedezéséhez. Itt azért érdemes megállni egy pillanatra, mert, úgy hiszem, valóságos tartalma e szerencsétlenül megválasztott fogalomnak más, mint amit jelentése sugall. Nem gondolhatunk arra, hogy ez az ellenzéki öntudatos, szervezett formában nyilvánult volna meg. Sokkal inkább bizonyos „gépromboló”-indulattól fűtött, ösztönös morgolódásról volt itt szó a jövedelemelő hirtelen kinyílása s egyéb eladig szokatlan jelenségek láttán, s valójában egy körülhatárolható, a pártbürokráciába betagozott réteg éppen ezt az amorf indulatot használta fel – demagóg módon megint csak a munkásság érdekeire apellálva – a reform megtámadására.

(Haraszi Miklós éppen ebben a sűrűvé lett történelmi pillanatban állt elő a DARABBÉR-rel, márpedig ennek tanulságai, konzekvenciái a legkevésbé sem támasztották alá a konzervatív hullám munkásérdeket emlegető ideologikus retorikáját.)

Milyen képet fest a munkásokról ez a hírdetté vált alkotás? A könyv alapvető bűnéül az számíthatott, hogy a szerző saját tapasztalatai alapján nemhogy a boldog, tevékeny, öntudatos munkás képét nem tudta igazolni, de elnyomorodott, kizsákmányolt, kilátástalan helyzetben lévő munkásokról adott hírt. Ebben a könyvben a „felszabadított” és állítólagosan trónra emelt munkássághoz fűződő összes konstruált axióma kétségbe vonatik. A tulajdonosi illúziókkal kapcsolatosan például ezt olvashatjuk: „Aki a gyárban dolgozik, az statisztikák nélkül is tudja: a normában dolgozó munkások számára falra hányt borsó a bonyolult érvelés arról, hogy a termelési eszközöknek ők a tulajdonosai.”

A norma és a darabbér egyébként azok az egymást feltételező kulcsfogalmak, amelyek köré Haraszi vizsgálódásait csoportosítja. A darabbér, a teljesítménybér elvben arra ösztönöz, hogy a munkás gyakorlottságára támaszkodva, képességeit kifejtve maximális teljesítményt nyújtson, s ekként jövedelme is növekedjék, csakhogy a valóságban a munkafolyamat szervezhetlenségéből, a körülmények lehetetlenségéből adódóan a munkás éppen az előbbiekre nem vállalkozhat. Így arra kényszerül, hogy „raboljon”, vagyis a biztonsági előírásokat be nem tartva, önnön egészségét veszélyeztetve, a megadott normaidőnél gyorsabban végezve a műveleteket, többleteljesítményt sajtoljon ki magából s gépéből. Így válik a szocialista munka rabszolgájává, annak tudatában, hogy akármilyen rafináltan rabol is, eredményei csak átmenetiek lehetnek, hiszen a megnövekedett teljesítményszint törvényszerűen normarendezéshez vezet. Ördögi kör, amelynek öngerjesztő struktúráját ismerve, joggal állítja a szerző: „A norma tenyérbemászó beismerés: alkalmazóinak nem érdeke, hogy a termelés a munkások örömteli akaratóból folyjék és növekedjék.” Nyilvánvaló tehát, hogy a tulajdonosnak deklarált munkásnak vajmi kevés köze van a gyárhoz, ahol alkalmazza, munkájához alkotó affinitás nem köti, tevékenységében örömet nem lel, közte s munkatársai között – például a „jól rabolható” munkák megszerzéséért folytatott lappangó vagy éppen nyílt „harc” miatt – szolidaritás nem alakul ki, érdekeiért kiállni nem mer – magányosan, kizsigerelve, a termelés funkcionális eszközévé változtatott dologként robotol, hogy meglegyen a másnapi betevő.

„...A darabbértarifikáció emelése sok esetben feltűnő módon nem a munkateljesítmény emelését, hanem csökkenését eredményezte, mert a munkások a darabér emelésére nem napi teljesítményük növelésével, hanem leszállításával válaszoltak.” Ez a megállapítás – bármilyen furcsa – egy a kapitalista gazdaság működését elemző tanulmányból, Max Webertől származik. A szocialista darabberrendszer „nagy vívmányának” tekinthetjük, hogy itt a munkások álmukban sem gondolhatnak arra, hogy a mindenkori normarendezésre a teljesítmény „leszállításával” válaszoljanak; jogfosztottságuk, kiszolgáltatottságuk még nagyobb mértékű.

Jellemző, hogy a gyárban uralkodó hatalmi viszonyokat, a megcsontosodottan hierarchikus alá- és fölérendeltségi relációkat elemző fejezet ezekkel a szavakkal kezdődik: ŐK, EZEK. A munkások aposztrofálnak így mindenki mást a vezetőktől kezdve az irodistákig, nem is feltétlenül tüntetőleg, hanem inkább azért, mert a nyelvi kommunikációs formák híven tükrözik a munkahely valóságos hatalmi-pozicionális elkülönüléseit, alig módosítható kasztszerűségét. Talán csak véletlen, hogy a DARABBER-perben tanúként megidézt Mészöly Miklós 1980-ban megjelent, ÉRINTÉSEK című kötetében egyik eszmefuttatásának ezt a címet adta: AZ EZEK ÉS AZ ŐK SZEMANTIKÁJA. Ebben az esszében így ír: „A hatalom és alattvalói csak rituálisan beszélhetik ugyanazt a nyelvet, használhatják ugyanazt a nyelvtant, miután kapcsolatuk formája szükségszerűen az előírt, vállalt vagy túrt – és nem valami rögtönzött-ösztönös rítus.” S valóban, ha a munkás őket, ezeket mond, nyelvilleg reprodukálja – s ezzel bizonyos mértékig megváltoztathatatlanak nyilvánítja – az őt körülvevő hatalmi elrendeződést, annál is inkább, mert miközben a mást, a tőle különbözőt világosan határozza meg, a magát másra vonatkoztatás aktusában legfeljebb csak homályosan körvonalazódik a kollektív-definitív *mi* tudata. De hát a munkafolyamat egész megszervezése, a brigádbeosztás, az „ösztönzőrendszer” mind annak ellenében hat, hogy a munkások tudatosítsák közös érdekeiket, s azok érvényre juttatásán együtt fáradozzanak. Egyetlen alkalom van a könyvben, amikor a szerző arról számolhat be, hogy a munkások egymást segítve s főként a munka örömeit is megelve tevékenykednek, s ez a *fusi*, ami tulajdonképpen a gyáron belül csak

informálisan megtúrt bütykölés, a szocialista bérrabszolgaság nyűgei alól időlegesen felszabadult munkás számára mégis az önkéntes, szabad, alkotó tevékenység ekvivalensévé, modelljévé válik.

„Remélem, nem múzeumba való dokumentumot adok az olvasó kezébe” – írja a szerző utószavában. Aggodalmát értem, hiszen a mostanság bőséggel kiadott, korábban betiltott művek nem mindegyike felett járt el nyomtalanul az idő. A munkásszociográfia műfaja napjainkra sok információgazdag, koncepciózus alkotással gazdagodott. Mégis, Haraszi Miklós pionírmunkáját ma is aktuális és fontos könyvnek gondolom: a kíméletlen látélet, a következtetések logikus rendszere, a megformáltság igényessége teszi azzá. Aktuális, írtam az imént, ami azért nem túl szívderítő tény, mert a műből élénk táruoló, a nagyüzemi munkásság életét, helyzetét, lehetőségeit ábrázoló kép riasztó, elrettentő és lehangoló. Az „uralkodó osztály” helyzetében azonban az elmúlt majd két évtizedben gyökeres változás nem nagyon következett be. Így aztán Haraszi Miklós könyvét elolvasva leginkább azt a ténymegállapítást találtam aktualitását veszítettnek, amivel a szerző egyik mondatát indítja: „A fél hatkor nyitó kocsmá...” Tudjuk: a munkásság öntudatát védelmezni hivatott rendelkezés eredményeként a kocsmák ma már kilenckor nyitnak.

Mátyás Győző

JOHN UPDIKE: E GYÖNYÖRŰ ZÖLD PLANÉTÁN

*Fordította Debreczeni Júlia, válogatta és az utószót írta Sükösd Mihály
Európa, 1989. 262 oldal, 23 Ft*

A Kitarás szobrát alighanem egy Updike-olvasóról fogják mintázni. Makacs arca hátrafelé tekint, egyik szemében egy ragyogó indulás visszfénye csillog – de a másik sír; ezzel szokta olvasni kedvence egyre laposabb új regényeit. Ha bosszús mosolyt látunk az ajkán,